

ISKOLA A JÁRVÁNYBAN

ZSIGMOND CSILLA*

A hátrányos helyzetű tanulók oktatási kihívásai a COVID-19 válság idején – a szakirodalom tükrében**

The Educational Challenges of Disadvantaged Pupils in the COVID-19 Crisis – A Review of the Literature

ABSTRACT: From the early days of the COVID-19 pandemic, experts have been concerned that enforced distance learning would lead to massive learning losses in the affected student populations. This was also suggested by research analysing the impact of school holidays before the pandemic, which showed that school holidays affected disadvantaged students more negatively. The effect of meeting peers from different socio-demographic backgrounds on learning opportunities was also missed during the period of distance learning, which also primarily reduced learning opportunities for disadvantaged children. An increase in learning losses during the pandemic has also been reported in European studies. Lockdown and distance learning has also been shown to have a number of effects stemming from family backgrounds: cultural capital, learning support, healthy eating, and the effects of ICT tool availability. Studies that focus on the educational aspects of the pandemic emphasise the impact of access to internet and ICT tools, but also highlight others such as the need for a suitable space for learning or the impact of a regular and healthy meals.

The study aims to reflect on the situation in Hungary in the context of international literature approaches, based on previous analyses focusing on the educational challenges of disadvantaged students.

KEYWORDS: COVID-19, educational challenges, disadvantaged students, Hungary

* A szerző szociológus, a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa, illetve a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszékének adjunktusa. E-mail: zsigmond.csilla@tk.hun-ren.hu

** A tanulmány az „Integrált gyermekprogramok szakmai támogatása” című EFOP-1.4.1-15 projekt keretében készült.

Bevezető

A COVID-19-járvány következtében 2020 márciusában a világ legtöbb országában hosszabb-rövidebb ideig bezárásra kerültek az oktatási intézmények. A teljes intézménybezárások a tanulók több mint 60 százalékát, míg más országok lokalizált intézménybezárásai további több millió tanulót érintett.¹ Az iskolabezárások szinte azonnali átállást jelentettek a digitális tanrendre. Ez azonban eltérő helyzetben érte a világ országait, a távolléti oktatás iskolai és otthoni feltételei, és a tanárok digitális kompetenciái számos kérdést vetettek fel az oktatási méltányosság és az esélyegyenlőtlenségek vonatkozásában.² A lezárás és a távoktatás ráerősített számos, a családi háttérből fakadó, korábban is jelzett hatásra: a kulturális tőke szerepére,³ a tanulástámogatás, az egészséges táplálkozás fontosságára,⁴ valamint az IKT-eszközökkel való ellátottság hatásaira.⁵ A COVID-19 alatti erősebb iskolai lemorzsolódást, a tanulási veszteségek növekedését előrejelezték a korábbi európai tanulási szintfelmérések elemzése, majd rendre megerősítették az erre irányuló európai kutatások is.⁶ A távoktatás tovább növelte a legsebezhetőbb, hátrányos helyzetű gyermekek oktatási esélyegyenlőtlenségeit. Tanulmányunkban ennek néhány vonatkozását tekintjük át előbb az európai, majd a magyarországi elemzések alapján, az alsó tagozatos általános iskolásokra fókuszálva.⁷

¹ UNESCO: *Education: From disruption to recovery*. 2020a. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse> (Letöltés ideje: 2023. február 16.)

² UNESCO: *Build back better: Education must change after COVID-19 to meet the climate crisis*, 2020b. <https://en.unesco.org/news/build-back-better-education-must-change-after-covid-19-meet-climate-crisis> (Letöltés ideje: 2023. február 16.)

³ Pl. Sikora, Joanna – Evans, Mariah – Kelley, Jonathan: Scholarly culture: how books in adolescence enhance adult literacy, numeracy and technology skills in 31 societies. *Social Science Research*, 77: 2019. 1–15. DOI: 10.1016/j.ssresearch.2018.10.003.

⁴ Pl. Belot, Michele – James, Jonathan: Healthy school meals and educational outcomes. *Journal of Health Economics*, 30(3), 2011. 489–504. DOI: 10.1016/j.jhealeco.2011.02.003.

⁵ Biagi, Federico – Loi, Massimo: Measuring ICT use and learning outcomes: evidence from recent econometric studies. *European Journal of Education*, 48(1), 2013. 28–42. DOI: <https://doi.org/10.1111/ejed.12016>.

⁶ Pl. Di Pietro, Giorgio – Biagi, Federico – Costa, Patricia da – Karpinski, Zbigniew – Mazza, Jacopo: *The Likely Impact of COVID-19 on Education: Reflections Based on the Existing Literature and Recent International Datasets*, JRC Technical Report. Ispra: European Commission, Joint Research Centre Publications, 2020. DOI: 10.2760/126686.; Schult, Johannes – Mahler, Nicole – Fauth, Benjamin – Lindner, Marlit: Did students learn less during the COVID-19 pandemic? Reading and mathematics competencies before and after the first pandemic wave. *PsyArXiv*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1080/09243453.2022.2061014>.; OECD: *The State of Global Education. 18 Months into the Pandemic*. September, 2021.

⁷ A tanulmány elsődleges célja egy olyan szakirodalmi keretezés, amely a tanulmányblokkban helyet kapó két oktatási esettanulmánnyal együtt értelmezhető, azokat szakirodalmi kontextusba helyezi. Így, bár használta és alkalmazta a szisztematikusan írodalmi áttekintés módszerét – a nemzetközi szakirodalmi gyűjtés a Web of Science Social Sciences online adatbázisban,

Nemzetközi szakirodalmi kitekintő

A COVID-19-es pandémia okozta lezárások elején már megfogalmazódott az az aggodalom, hogy a távoktatás nagyobb arányú tanulási veszteségeket okoz, és jobban érinti a hátrányos helyzetű tanulókat.⁸ Erre engedtek következtetni a pandémia előtti, az iskolai vakáció hatását elemző kutatások is, amelyek rámutattak, hogy a tanítási szünetek a hátrányos helyzetű diákokat negatívabban érintik⁹ – és ez az aggodalom a későbbiekben beigazolódott.¹⁰

A pandémia oktatási vonatkozásaira fókuszáló tanulmányok hangsúlyosan kiemelik az internet- és IKT-eszközökhöz való hozzáférés hatását,¹¹ de továbbiakra is rávilágítanak – például a tanuláshoz alkalmas hely/tér szükségességére – saját íróasztal/saját szoba –, vagy a rendszeres és egészséges táplálkozás fontosságára, illetve a megnövekedett családon belüli erőszaknak való kitettség veszélyére – mely vonatkozások a hátrányos helyzetű gyerekeket sokkal erőteljesebben érintették.¹²

Az Európai Bizottság jelentése szerint a jelenléti oktatásról távoktatásra való átállás azokat az elemi és alsó tagozatos diákokat érintették a legrosszabbul, akik

valamint az EBSCO adatbázisban, kulcsszavas kereséssel, az absztraktok szűrésével zajlott 2023 tavaszán –, a hátrányos helyzetű gyermekeket érintő oktatási kihívások jobb megértése érdekében visszanyúlt korábbi, a COVID-19 járványt megelőző vizsgálatokhoz (pl. a kulturális tőke, az egészséges táplálkozás stb. vonatkozásában), illetve beemelte a nemzetközi szervezetek ajánlásait is (pl. Eurochild), tehát nem tekinthető szisztematikus irodalmi áttekintésnek. Ugyanez vonatkozik a magyar helyzetkép felvázolására, ahol az esettanulmányok kontextusba helyezéséhez szintén visszanyúltunk korábbi kutatási eredmények ismertetéséhez is, nem csupán a COVID-19 időszakában születettekhez. Ez a szisztematikus irodalmi áttekintéshez képest limitációként értelmezhető, ugyanakkor a két oktatási esettanulmány értelmezéséhez és keretezéséhez átfogó képet nyújt a hátrányos helyzetű tanulók halmozott oktatási kihívásairól a COVID-19 járvány idején, illetve ezeknek a hosszabb távú következményeiről, valamint kiinduló pontja lehet további vizsgálatoknak. (A kézirat lezárása után 2023 decemberében jelentek meg a PISA 2022 első jelentései amelyek részletesen foglalkoznak a COVID-19 hatással. Lásd OECD, PISA 2022.)

⁸ Di Pietro et al., 2020.

⁹ Downey, Douglas – Von Hippel, Paul – Broh, Beckett: Are schools the great equalizer? Cognitive inequality during the summer months and the school year. *American Sociological Review*, 69, 2004. 613–635. DOI: <https://doi.org/10.1177/000312240406900501>; Paechter, Manuela – Luttenberger, Silke – Macher, Daniel – Berding, Florian – Papousek, Ilona – Weiss, Elisabeth – Fink, Andreas: The effects of nine-week summer vacation: losses in mathematics and gains in reading. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 11(6): 2015. 1399–1413. DOI: <https://doi.org/10.12973/eurasia.2015.1397a>; Downey, Douglas – Yoon, Aimee – Martin, Elizabeth: Schools and Inequality: Implications from Seasonal Comparison Research. In: Schneider B. (eds): *Handbook of the Sociology of Education in the 21st Century. Handbooks of Sociology and Social Research*. Springer, Cham, 2018.

¹⁰ Lásd pl. OECD, 2021; Eurochild: *Growing up in Lockdown: Europe's Children in the Age of COVID-19, 2020 Eurochild Report*. Brussels: Eurochild. 2020.

¹¹ Lásd pl. Di Pietro et al., 2020.

¹² Eurochild, 2020.

számára a távoktatás körülményei nem, vagy kevésbé voltak biztosítottak. Az átállás jobban ráerősített az egyenlőtlenségekre. Az alacsony társadalmi-gazdasági státuszú családokban élő diákok számára nagyobb kihívást jelentett az IKT-eszközökkel való ellátottság (számítógép vagy laptop, tablet, megfelelő internetkapcsolat), a tanulástámogató környezet (csendes tanulási hely vagy saját íróasztal), illetve a szülői tanulássegítés. Az egyenlőtlenségek nem csak az iskolai eredményekben jelentkeztek, hanem a diákok mentális-érzelmi jólétében és motivációiban is. A hátrányos helyzetű gyermekek a karantén és a távoktatás időszakában nagyobb eséllyel voltak kitéve stresszes otthoni környezetnek,¹³ amelyhez gyakran hozzájárulhatott a kevésbé képzett munkaerőt kedvezőtlenebbül érintő járványhatás is.¹⁴

A 2018-as PISA (Programme for International Student Assessment) felmérések adatai alapján a szülők tanulástámogatását az iskolai végzettség szerint vizsgálva¹⁵ kirajzolódott az egyenlőtlenségek: azok a diákok, akiknek a szülei magasabb iskolai végzettségűek, nagyobb valószínűséggel kapnak több érzelmi támogatást, mint az alacsonyabb iskolai végzettségű szülők gyerekei. Illetve a magas és alacsony iskolai végzettséggel rendelkező szülők tanulástámogatása közti különbség néhány kelet-európai országban különösen nagyra mutatkozott, és ezekhez közelített Magyarország is, itt az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező szülők jóval kevésbé tudják támogatni gyermekeiket, mint a közép- és a magasfokú iskolai végzettségű szülők. A jól teljesítő országok közé tartozott Portugália, Málta, Hollandia, Ausztria.¹⁶ Ezekhez a hátrányokhoz társul a kedvezőtlenebb anyagi helyzet, a rosszabb digitális eszközellátottság, a nem megfelelő tanulási környezet, illetve a kevesebb – a gyermekek tanulására fordítható – szabadidő, és a magyarországi helyzet ezen szempontok alapján a vizsgált országok közül az egyik legkedvezőtlenebb.¹⁷

A COVID-19 alatt készült kutatások azt jelezték, hogy az általános iskolások körében – azon belül is az alsó tagozatosoknál – mutatkoztak meg leginkább a távoktatás hátrányai, illetve az iskolabezárások negatív következményeit a szülők tudták tompítani/kompenzálni, de ez az alacsony iskolai végzettségű, illetve kedvezőtlenebb anyagi körülmények között élő szülők esetében sokkal kevésbé tudott megvalósulni, azaz az iskolabezárás a hátrányos helyzetű gyerekeket jóval erőteljesebben érintette.¹⁸ Az eltérő szociodemográfiai háttérrel rendelkező kortár-

¹³ Di Pietro et al., 2020.

¹⁴ OECD, 2021; Hanushek, Eric – Woessmann, Ludger: *The Economic Impacts of Learning Losses*. Paris: OECD. 2020. <https://www.oecd.org/education/The-economic-impacts-of-coronavirus-covid-19-learning-losses.pdf> (Letöltés ideje: 2023. február 16.)

¹⁵ Három kategóriával mérve az iskolai végzettséget: magas (legalább az egyik szülő felsőfokú végzettségű), közepes (legalább az egyik szülő középfokú végzettségű) és alacsony (mindkét szülő alsó középfokú vagy annál alacsonyabb végzettségű) Lásd: Di Pietro et al., 2020. 13.

¹⁶ Di Pietro et al., 2020. 13–14.

¹⁷ Di Pietro et al., 2020. 14–17.

¹⁸ Fuchs-Schündeln, Nicola – Krueger Dirk – Ludwig Alexander – Popova, Irina: *The Long-Term Distributional and Welfare Effects of Covid-19 School Closures*, NBER Working Paper Series

sakkal való találkozásoknak a tanulási lehetőségekre gyakorolt hatása is kimaradt a távoktatás időszakában, amely elsősorban szintén a hátrányos helyzetű gyerekek tanulási lehetőségeit csökkentette.¹⁹

A digitális oktatásra való átállásnak a pozitív hatásairól is olvashatunk. Az IKT-eszközöknek és digitális környezetnek a kreativitásra gyakorolt hatása²⁰ a COVID-19 alatt felerősödött a távoktatás, illetve a *blended learning*, a hagyományos, jelenléti oktatást és a távoktatás elektronikus tanulási környezetét és tananyagát ötvöző módszer által, mely a pandémia alatt szintén elterjedt jógyakorlattá vált. Sok diák vett részt olyan különböző – digitális – tevékenységekben, különösen a szabadidejükben, amelyek révén olyan készségek, mint a kreativitás, a problémamegoldás, a kommunikáció és „a tanulás megtanulása” fejlődhetett – de ezeknek az alapfeltétele a támogató otthoni környezet (például a szülők támogatása, a saját tér, a digitális eszközellátottság).²¹ A hátrányos helyzetű diákok számára – akik számára nem volt biztosított a megfelelő tanulási környezet, a tanulástámogatás, a digitális eszközök stb. –, sokkal több akadályt és nehézséget jelentett a távoktatás, ahogyan azt az egyes kutatások rendre jelezték. Az időhasználatban bekövetkezett változások a rosszabbul teljesítő diákok esetében a tanulással töltött idő felére csökkenését jelentették, és az idő másik része nem a kreativitást és készségeket fejlesztő szabadidős tevékenységekhez kapcsolódott, hanem gyakran tévénézést, esetleg számítógépes játékokat jelentett.²²

Az oktatás pandémia előtti digitális felkészültségéről EU-s összehasonlításban, a 4. osztályos tanulók helyzetére vonatkoztatva az látható, hogy átlagosan 36,7%-ban egy számítógép/laptop jutott minimum két, maximum öt diákra, és 17,3%-ban

No. 27773. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 2020. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w27773/w27773.pdf (Letöltés ideje: 2023. február 16.); OECD, 2021.

¹⁹ Agostinelli, Francesco – Doepke, Matthias – Sorrenti, Giuseppe – Zilibotti, Fabrizio: *When the Great Equalizer Shuts Down: Schools, Peers, and Parents in Pandemic Times*. Cambridge: National Bureau of Economic Research. Working Paper 28264, 2020.

²⁰ Lásd pl. Bereczki Enikő Orsolya: A kreativitás fejlesztése digitális eszközökkel támogatott tanulási környezetben: Mít üzennek a kutatások az osztályterem számára és mikor hallgatnak? *Iskolakultúra*, 2019/4–5. 50–70. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.4-5.50>.

²¹ Cachia, Romina – Velicu, Anca – Chaudron, Stephan – Di Gioia, Rosanna – Vuorikari, Riina: *Emergency remote schooling during COVID-19. A closer look at European families*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. DOI:10.2760/613798.

²² Grewenig, Elisabeth – Lergetporer, Philipp – Werner, Katharina – Woessmann, Ludger – Zierow, Larissa: *Covid-19 and Educational Inequality: How School Closures Affect Low- and High-Achieving Students*. IZA Discussion Paper No. 13820, 2020. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3722400>; Andrew, Alison – Cattan, Sarah – Costa Dias, Monica – Farquharson, Christine – Kraftman, Lucy – Krutikova, Sonya – Phimister, Angus – Sevilla, Almudena: *Inequalities in Children’s Experiences of Home Learning during the COVID-19 Lockdown in England*. *Fisc Stud*, Sep;41(3), 2020. 653–683. DOI: 10.1111/1475-5890.12240.

minden diákra jutott minimum egy számítógép vagy tablet.²³ Ugyanakkor a diákok közel egyötöde (18,5%) egy számítógépen osztozott minimum öt társával, illetve 3,8%-uk számára egyáltalán nem volt elérhető iskolai számítógép.²⁴ A digitális kompetenciák fejlesztése számos európai ország alaptantervében korábban is szerepelt, de a koronavírus jelentette kényszerhelyzetben Európa 39 országából 29-ben több támogatást nyújtottak a tanárok digitális készségeinek és kompetenciáinak a fejlesztésére, hogy válaszolni tudjanak a távoktatás kihívásaira.²⁵

Az OECD országokban sorra kerülő – a COVID-19-re és az iskolabezárásokra vonatkozó – felmérés adatai azt mutatták, hogy 2020. január 1. és 2021. május 20. között a 30 OECD országban az óvodák átlagosan 55 napig voltak zárva, az általános iskolák 78 napig, az alsó középfokú oktatási intézmények 92 napig, és a felső középfokú oktatási intézmények 101 napig voltak bezárva (OECD, 2021: 3). Látna az iskolabezárás erős negatív hatásait a gyermekek tanulási lehetőségeire, illetve a jólétükre vonatkoztatva, a COVID-19 első hullámának szinte általános és szisztematikus iskolabezárásai után, 2020 szeptembere és 2021 első fele között nagyon eltérő stratégiát alkalmaztak az egyes országokban. Az iskolai bezárás a gyengén teljesítő oktatási rendszerekkel rendelkező országokban volt hosszabb, azokban az országokban, amelyek a 2018-as PISA szövegértéses-mérések szerint rosszabbul teljesítettek, 2020-ban hosszabb ideig voltak bezárva, mint a jó teljesítményű oktatási intézményekkel bírók, és ez nem csupán az országok jobb gazdasági helyzetével magyarázható. A gazdasági mutatók kontroll alatt tartásával is a 2018-as PISA szövegértés eredményei 48%-ot magyaráznak a varianciából – az iskolai bezárások időtartamára vonatkozóan. Ez azt is jelzi, hogy a koronavírus okozta krízishelyzet nem csak ráerősített az oktatási egyenlőtlenségekre, hanem fokozta a teljesítménykülönbségeket is.²⁶ A pandémia rámutatott az oktatási rendszer hiányosságaira a távoktatás vagy a hibrid oktatás során is.

Az OECD jelentés hangsúlyozza, hogy az iskolai teljesítmény megcélzása mellett krízishelyzetben (is) mennyire fontos a holisztikus megközelítés, amely a diákok szocioökonómiai helyzetét, fizikai és mentális jólétét is figyelembe veszi, és ezekre összetetten reagál. A közpolitikai döntéseknek ezeket a méltányossági szempontokat kellene figyelembe vennie az oktatási stratégiák megalkotásánál – nem csak vészhelyzetben.

Ugyanakkor az oktatási veszteségeknek hosszabb távú hatásai is vannak, az iskolai évek befolyásolják az egyén keresetét, az iskolabezárás erre is hatással van, illetve hosszabb távon a kevésbé képzett munkaerő az országok gazdasági helyzetére is visszahat.²⁷

²³ Eurydice, 2022. 7.

²⁴ Eurydice, 2022. 14.

²⁵ Eurydice, 2022. 10.

²⁶ OECD, 2021. 20.

²⁷ Hanuschek-Woessmann, 2020.

A lezárások időtartama és az oktatási rendszer teljesítménye közötti összefüggésre az oktatási egyenlőtlenségek európai feltérképezését célzó, elsősorban a TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) 2019-es adataira támaszkodó összehasonlító elemzés is kitért.²⁸ A TIMSS 2019-es elemzés, amely kiegészült az UNESCO 2021-es adataival, két kutatási kérdés megválaszolására vállalkozott: mely európai országokban lehetnek valószínűsíthetően magasabbak a tanulási veszteségek a pandémia hatására, illetve arra, hogy mely európai országok szembesülhettek az oktatási egyenlőtlenségek növekedésével. Mivel a kisiskolásokat érintette a legnegatívabban a távoktatás,²⁹ az elemzés rájuk fókuszál.

A 4. osztályosok matematika eredményeit vizsgálva jelentős különbségek körvonalazódtak Európa egyes országai közt, illetve egyes országok esetében az országon belül is a településszerkezet függvényében. A TIMSS 2019-es felmérés adatai alapján mind a diákok iskolai eredményeit, mind a tanulási környezetet vizsgálni lehet – ez utóbbi annak is jó mutatója, hogy milyen tanulási körülmények közt érkeztek a pandémiás iskolazárások. A diákoknak a pandémia előtti IKT-eszközökkel való ellátottsága, illetve a tanárok digitális kompetenciáinak a fejlesztésére fordított erőfeszítések részben előrevetítették, hogy mely országokat érinthetnek negatívabban az iskolabezárások. Minél hosszabb ideig tartott a távoktatás, és minél gyengébb IKT-felszereltséggel és digitális kompetenciákkal rendelkeztek az egyes oktatási rendszerek, annál nagyobbak lettek a tanulási veszteségek. A 2019-es adatok azt mutatták, hogy Észak-Európa országaiban az európai átlagnál jobb technikai körülmények jellemezték korábban is az oktatást, míg például Románia, Írország, Lengyelország, Bulgária és Ausztria esetében digitálisan kevésbé ellátott iskoláknak kellett választ adniuk a pandémiás bezárásra, távoktatásra való átállásra.³⁰ Az IKT-eszközök mellett az otthoni tanulási környezet, a családi háttér is fontos jellemző. Az elemzés azt mutatta, hogy a rosszabb iskolai eredményeket elérő diákok kedvezőtlenebb családi háttérűek – és ez elvezet az oktatási egyenlőtlenségek és az oktatási méltányosság kérdéséig. A családi háttér és a rosszabb iskolai eredmények közötti összefüggés Litvánia, Írország, Magyarország, Bulgária, Szlovákia, Németország, Finnország és Málta esetében már korábban is erőteljesebben megmutatkozott. Az ilyen szempontból jól teljesítő országok közé tartozik Portugália, Dánia, Ciprus, Ausztria, Horvátország, Lettország és Olaszország. Az oktatási egyenlőtlenségek Bulgária, Magyarország, Lettország, Litvánia és Szlovákia esetében az országon belül a településszerkezet jellege szerint is megjelennek, Magyarországon pedig rurális környezetben erőteljesebben, mint urbánus közegben.³¹

²⁸ Blaskó, Zsuzsa – Costa, Patricia da – Schnepf, Syke V.: Learning losses and educational inequalities in Europe: Mapping the potential consequences of the COVID-19 crisis. *Journal of European Social Policy*, 32(4), 2022. 361–375. DOI: <https://doi.org/10.1177/09589287221091687>.

²⁹ Fuchs-Schündeln et al., 2020.; OECD, 2021.

³⁰ Blaskó et al., 2022. 366–367.

³¹ Blaskó et al., 2022. 368–370.

A két dimenziót együtt vizsgálva – a távoktatáshoz szükséges iskolai és otthoni erőforrásokat, illetve az iskolai eredményeket – kirajzolódik a tanulási veszteségek és az oktatási egyenlőtlenségek szempontjából alacsonyabb és magasabb kockázatú országok térképe. Az alacsony kockázatú országok közé tartozik Norvégia, Dánia, Ausztria és Észtország (a koronavírus-járványt megelőző állapot szerint). Bulgáriának, Németországnak, Szlovákiának, Spanyolországnak, Magyarországnak, Máltának és Csehországnak nagyobb kihívásokkal kell szembenéznie a csökkenő iskolai teljesítmény és a növekvő oktatási egyenlőtlenségek területén³², és ezek közül az országok közül Bulgáriában, Magyarországon, Máltán és Csehországban a pandémiás iskolabezárások is hosszabb ideig tartottak.³³

Magyarországi helyzetkép

Az ismertetett elemzésekből kirajzolódó magyarországi oktatási esélyegyenlőtlenségeket – amelyek a roma gyermekeket hatványozottan érintik – a COVID-19 járványt megelőző elemzések,³⁴ illetve az oktatásszociológiai szakirodalom több évtizede tematizálta.³⁵

A pandémia előtti, a rendszerszintű problémákra reflektáló, multietnikus környezetben az oktatási és társadalmi rezilienciára fókuszáló kutatás, amely első szakaszban az Országos Kompetenciamérés több tanév telephelyi adatait használta, arra a következtetésre jutott, hogy a rezilienciára való esélynek vannak telephelyi és településszintű jellemzői. A reziliens iskolák nagyobb eséllyel találhatók (kis)

³² Valószínűsíthetően ebbe a csoportba tartozna Románia is – az iskolai egyenlőtlenségek adatai alapján (OECD, 2019), amennyiben részt vett volna a TIMSS-mérésekben (Blaskó et al., 2022.)

³³ Blaskó et al. 2022: 371–372.

³⁴ Pl. Radó Péter: Social selection in education: the wider context of the segregation of Roma pupils in Hungary. *CPS Working Paper Series*, Vol. 4. 2020. <https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/pub-lication/3258/cps-working-paper-educ-social-selection-education-hungary-2020.pdf> (Letöltés ideje: 2023. február 16.); Kende Ágnes – Szalai Júlia: Pathways to early school leaving in Hungary. Ethnicised inequalities in education and the case of Roma youth. In: Van Praag, L. – Nouwen, W. – Van Caudenberg, R. – Clycq, N. – Timmerman, C. (eds.), *Comparative Perspectives on Early School Leaving in the European Union*. Routledge, 2018. 31–44.; Messing Vera: Differentiation in the making: Consequences of school segregation of Roma in the Czech Republic, Hungary, and Slovakia. *European Education*, 49(1), 2017. 89–103. DOI: 10.1080/10564934.2017.1280336.; Papp Z. Attila: A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Argumentum, 2011. 224–267.

³⁵ Pl. Ferge Zsuzsa: *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.; Ferge Zsuzsa: *Magyar társadalom- és szociálpolitika, 1990–2015*. Budapest: Osiris Kiadó, 2017.

városi környezetben, a központi és a nyugat-dunántúli régióban –, és erős a családi háttér általi meghatározottság – vagyis az iskolában nem valósul meg az esélyegyenlőség, nagy eséllyel újratermelődnek az egyenlőtlenségek –, de emellett az iskola infrastruktúrája, a pedagógusok jellemzői és továbbképzési lehetőségei, valamint az iskola által beemelt további aktivitások is növelhetik a reziliencia esélyét.³⁶ A rendszerszintű megközelítés mellett a kvalitatív módszert is alkalmazó kutatás a közelítésre is lehetőséget adott, a hatékony iskola vizsgálatát a társadalmi kontextus – a helyi társadalom – vonatkozásában kutatta, az így született esettanulmányok jobban rávilágítottak az intézményi reziliencia iskolai és térségi összefüggéseire.³⁷ Például arra a két makroszintű jellemzőre, hogy milyen hatással volt a fenntartóváltás az iskolákra (kikerülve az önkormányzati fenntartásból), illetve az egyháziasítás folyamatára, amelyek a reziliencia térségi összefüggéseit is megváltoztatták, nehezebb helyzetbe hozva a kistelepüléseket, és ráerősítve a nemzetközi mérésekben is jelzett regionális egyenlőtlenségekre és az iskolai szegregációra.³⁸

Az iskolai eredményességet és az oktatási méltányosságot, a tanulási környezetet célzó, különböző nemzetközi és országos felmérésekből kirajzolódó oktatási helyzetben érkezett a COVID-19 és az ezzel járó oktatási kihívások.

A digitális átállás azonnali nehézségeiről és tapasztalatairól, illetve lehetséges következményeiről már közvetlenül a távoktatás bevezetése utáni időszakra reflektálva is olvashattunk.³⁹

³⁶ Papp Z. Attila: Reziliencia távolról és közelről. *Regio*, 2022/2a. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i2.5>; Papp Z. Attila – Neumann Eszter: The Education of the Roma and Educational Resilience in Hungary. In: Mendes, Manuela – Magano, Olga – Stefania, Toma (eds.): *Social and Economic Vulnerability of Roma People. Key Factors for the Success and Continuity of Schooling Level*. Springer. 2020.; Patakfalvi-Czirják Ágnes – Papp Z. Attila – Neumann Eszter: Az iskola nem sziget. Oktatási és társadalmi reziliencia multietnikus környezetben. *EDUCATIO*, 2018/3. 474–480. DOI: 10.1556/2063.27.2018.3.9.

³⁷ Németh Szilvia: Hántód: iskolaotthon vagy tanulószoba? A korai osztályba sorolás hatása a tanulói életútra. *Regio*, 2022/2. 12–40. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i2.12>; Papp Z. Attila: Közösségi és iskolai reziliencia hiánya: siker és sikertelenség együttjárása Atelepen. *Regio*, 2022/2b. 41–67. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i2.41>; Neumann Eszter: Az iskolai és a családi értékrend konfliktusában felörlődő iskola. Esettanulmány a szatmárpópai iskoláról. *Regio*, 2022/2. 68–92. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i2.67>; Zolnay János: Oktatási kvázi piac és kistérség: esettanulmány Kőménnyről. *Regio*, 2022/2. 93–115. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i2.93>.

³⁸ Papp Z., 2022a.; Blaskó et al. 2022.

³⁹ Pl. Jakab György: ISKOLA – járvány idején (1. rész). *Iskolakultúra*, 2020/9. 64–76. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.9.64>; Fekete Mariann: Digitális átállás – az első hét tapasztalatai. *Iskolakultúra*, 2020/9. 77–95. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.9.77>; Fekete Tamás – Porkoláb Ádám: Karanténpedagógia a magyar közoktatásban: A digitális oktatásra történő átállás eddigi tapasztalatairól. *Iskolakultúra*, 2020/9. 96–112. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.9.96>

A távoktatás extra terhelést és jelenlétet igényelt az iskoláskorú gyermekeket nevelő szülőktől, ez rajzolódott ki a szülőkre fókuszáló – nem reprezentatív – felmérésekből.⁴⁰

2020 májusában a magyarországi egyenlőtlenségeket vizsgáló reprezentatív felmérés alapján azt otthoni oktatás leginkább a 14 éves vagy fiatalabb iskolás gyermeket nevelők számára jelentett nagymértékű terhelést, főként a nők számára, akikre sokkal több hárult a tanulástámogatási feladatokból, mint a férfiakra.⁴¹ A pandémia munkaerőpiaci nehézségei a járvány első hónapjaiban az alacsonyabb iskolai végzettségűeket érintette leginkább, és a nőket hatványozottabban, mint a férfiakat.⁴²

A digitális oktatásra való átállás első időszakának a rövid távú hatásait és lehetséges hosszabb távú következményeit járta körül az a kutatás, amely a hátrányos helyzetű és roma tanulókat tanító iskolák pedagógusainak első tapasztalatait vizsgálta kérdőíves módszerrel, illetve iskolaigazgatókkal, valamint a roma és a roma közösségeket segítő civilszervezetek vezetőivel készítették interjúkat a kutatók.⁴³ Az eredmények alapján a szerzők kihangsúlyozták a hátrányos helyzetű tanulók nagyobb arányú kimaradását a digitális oktatásból, illetve esetükben a tanulási körülményeknek a digitális eszközellátottságnál is nagyobb kihívásait – nem megfelelő tanulási tér, az önálló tanuláshoz szükséges képességek hiánya, a szülők hatványozottabb tanulástámogatási nehézségei, amelyekben a szülőknek is külön támogatásra lett volna szükségük.⁴⁴ A későbbi kutatások megerősítették ezeket a prognózisokat – azaz a negatív hatásokat –, melyek tompítása komplex közpolitikai döntéseket igényelt volna/igényelne.

A szocioökonomiai helyzet hatására reflektált az a kutatás is, amely eltérő társadalmi-gazdasági státuszú, alsó tagozatos gyermeket nevelő felnőttek körében vizsgálta az otthoni tanulás sikerességét befolyásoló tényezőket: a családi státuszt, a háztartási rendezettséget, a családi rutint, illetve a gyermek tanulásba fektetett erőfeszítését. Az elemzés konklúziója szerint a társadalmi-gazdasági státusz önmagában nem szignifikáns prediktora a tanulási sikerességnek, míg a többi vizsgált

⁴⁰ Pl. Gyetvai Viktor: *Felmérés a 2020-as távoktatásról. Összefoglaló elemzés*. Alapítvány a Diákközpontú oktatásért, 2020. https://diakparlament.hu/wp/wordpress/wp-content/uploads/2020/11/Felmeres-a-tavoktatasarol_ADOM-Diakmozgalom.pdf (Letöltés ideje: 2023. február 16.)

⁴¹ Fodor Éva – Gregor Anikó – Koltai Júlia – Kováts Eszter: *Az egyenlőtlenségek alakulása a koronajárvány idején Magyarországon*. Friedrich-Ebert-Stiftung, 2020. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/16606.pdf> (Letöltés ideje: 2023. február 16.)

⁴² Fodor et al., 2020.

⁴³ Kende Ágnes – Messing Vera – Fejes József Balázs: Hátrányos helyzetű tanulók digitális oktatása a koronavírus okozta iskolabezárás idején. *Iskolakultúra*, 2021/2. 76–97. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.76>.

⁴⁴ Kende et al., 2021.

tényező igen, azaz megfelelő támogatással sikeresen tompítani lehetne a hátrányos helyzetű gyermekek tanulási veszteségeit.⁴⁵

Számos kvalitatív kutatás is készült, a karanténoktatás tapasztalataira és nehézségeire vonatkozóan. Például az a fókuszcsoporthoz tartozó felmérés, amely a tanulók és a szülők tapasztalatai alapján térképezte fel az online világról való elképzelésüket, a COVID-19-járvány első három hónapjáról. Míg a tanárok meglátásában az online oktatás előrehaladtával ők egyre jobban megtalálták a helyüket a digitális térben, a tanulók tapasztalatai az idő előrehaladtával negatívabbak lettek, csökkenő motivációról és a személyes találkozások erősebb hiányáról számoltak be.⁴⁶

A társadalmi szolidaritást a koronavírus első hullámában vizsgáló kutatásnak⁴⁷ egyik pillére az otthonoktatást, illetve az ezt segítő civil szervezeteket és az alulról szerveződő segítségnyújtó kezdeményezéseket elemezte.⁴⁸ A távoktatás időszakában, az állami intézkedések elmaradását vagy hiányosságait kompenzálni próbáló régi szereplők – például a tanodák – egyrészt az oktatási rendszerrel szembeni bizalomvesztésüknek adtak hangot, másrészt kiemelték az online segítségnek a még rugalmasabb, erőforrásigényesebb és egyénre szabottabb jellegét, amely elsősorban a hátrányos helyzetű és roma gyermekekre fókuszált. Az új szereplők számára elsősorban a digitális hiányosságok kompenzálása volt a cél, a nagy karitatív szervezetek pedig elsődlegesen a saját szociális intézményrendszerük működtetésére koncentráltak, az oktatási segítség szűkebb szegmensben jelentkezett.⁴⁹

A mélyszegénységben élő családokra és az őket segítő szakemberekre irányuló kvalitatív felmérés arra a következtetésre jutott, hogy a hátrányos helyzetű családoknak a korábbi – nem túl magas – abszolút és relatív biztonsági szintje is alapvetően lezuhant, jobban megmutatkozott a munkanélküliség, az anyagi helyzet gyors romlása, és ezt a helyzetet tovább nehezítette az oktatásban való lemaradás. Mindez a segítő szakmától felfokozott szakmai támogatottságot igényelt, a létbiztonság – még ha alacsony szintű – garanciáinak megteremtéséért/megtartásáért.⁵⁰

⁴⁵ Szilveszter Áron – Kassai Réka – Takács Zsófia – Futó Judit: Az otthoni tanulás sikerességét bejósoló tényezők a Covid-19 okozta vészhelyzet miatt kialakított digitális munkarendben eltérő szocioökonómiai helyzetű családok esetében. *Educatio*, 2021/1. 88–102., DOI: 10.1556/2063.30.2021.1.7.

⁴⁶ Németh Szilvia – Rajnai Richárd – Cziboly Ádám – Bethlenfalvy Ádám: A karanténoktatás tapasztalatai szegregátumban és azon kívül: 18 tanulói és szülői fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés alapján. *Iskolakultúra*, 2021/6. 17–34. DOI: 10.14232/ISKKULT.2021.06.17.

⁴⁷ Feischmidt Margit: Segítség és felelősség: a társadalmi szolidaritás formái, motivációi és vágyott hatásai a COVID-19 járvány idején. *Regio*, 2021/2. 73–104. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v29i2.73>.

⁴⁸ Neumann Eszter: Társadalmi szolidaritás és otthonoktatás a koronavírus első hullámában. *Regio*, 2021/2. 105–129. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v29i2.105>.

⁴⁹ Neumann, 2021.

⁵⁰ Dávid Beáta – Szabó Tünde – Huszti Éva – Bukovics István: A COVID-19 járvány hatása a leghátrányosabb helyzetű településeken élők mindennapjaira: ahogy a hátrányos helyzetűek

Iskolás korú gyermeket/gyermekeket nevelő családok reprezentatív felméréseiből az derült ki, hogy az anya iskolai végzettsége és a gyermek tanulását akadályozó informatikai eszközök hiánya részlegesen összefügg, az általános iskolai végzettségű vagy érettségi nélküli anyák családja nagyobb arányban nevezte meg korlátozó tényezőnek a digitális eszközellátottságot, mint a magasabb iskolai végzettségű anyák családja.⁵¹

Átfogó elemzés született a COVID-19 járvány rövid és hosszú távú társadalmi és gazdasági hatásainak a feltárásáról,⁵² mely a közpolitikai döntéshozatal számára fontos szakmai fogódzókot nyújthat. Az elemzés egyik fejezete a pandémia oktatási hatásait járta körül, és az elemzések mellett nemzetközi és magyarországi jó gyakorlatokat is bemutat, s megoldási javaslatokat is tesz.

A távolléti oktatás időtartamára, az iskolák, pedagógusok és a diákok felkészültségére, illetve a pedagógusok szerinti tanulási veszteségekre, elmaradásokra fókuszáló kutatás a magyarországi közoktatási intézmények képzéstípus szerinti, illetve az általános iskolák esetében településtípus szerinti reprezentatív mintájára épült.⁵³ A COVID-19-járvány első négy hullámának a négy oktatási félévre vonatkozó vizsgálata alapján a magyarországi általános iskolák alsó tagozata 9 hétre, a felső tagozata 12 hétre, illetve a középfokú iskolák 19 hétre voltak lezárva.⁵⁴ A lezárások idejére az intézményeknek különböző lehetőségeket lehetett biztosítani – ügyeletet, heti néhány alkalommal jelenléti oktatást. Az intézmények eltérő mértékben éltek ezekkel a megoldásokkal, a szakiskolák a legkevésbé, illetve a teljes lezárás azokban az iskolákban volt a legnagyobb arányú, amelyekben nagyon magas a halmozottan hátrányos helyzetű diákok aránya.^{55,56} Ugyanezek a tendenciák

és a szociális szolgáltatásokat nyújtók látják. *Scientia et Securitas*, 2021/3. DOI: <https://doi.org/10.1556/112.2021.00061>.

⁵¹ Hermann Zoltán – Horn Dániel – Varga Júlia – Varga Kinga: Távoktatás a koronavírus járvány idején. In: *Munkaerőpiaci tükrök*, 2020. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, ELKH, 2021. 224-232.

⁵² Horn Dániel – Bartal Anna Mária (szerk.): *Fehér könyv a COVID-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. ELKH-KRTK, 2022.

⁵³ Holb Éva – Khayouti Sára – Kisfalusi Dorottya – Messing Vera – Varga Kinga – Varga Júlia: A távolléti oktatás időtartama, az iskolák, pedagógusok és diákok felkészültsége, tanulási elmaradás a pedagógusok véleménye szerint. In: Horn Dániel – Bartal Anna Mária (szerk.): *Fehér könyv a COVID-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. ELKH-K.RTK, 2022. 108-129.

⁵⁴ Holb et al., 2022. 109.

⁵⁵ Az iskolák besorolása a KIR-STAT adatgyűjtésekben szereplő 2020. évi adatok alapján történt, a halmozottan hátrányos helyzetű (HHH) tanulók aránya szerint, három csoportba: alacsony HHH-arányú intézmények, amelyekben az országos átlagnál kevesebb volt a HHH-tanulók aránya; a magas HHH-arányú intézmények, amelyekben az országos átlag 1-4-szerese; a nagyon magas HHH-arányú intézmények, amelyekben a négyszeresnél is nagyon ez az arány (Holb et al., 2022. 111.).

⁵⁶ Holb et al., 2022. 109-113.

jelentkeztek a digitális tanrend idején megtartott órák arányában is; az általános iskolák esetében minél nagyobb a HHH tanulók aránya, annál nagyobb arányban maradtak el a tanórák.⁵⁷ A tananyag elsajátítása is a nagyon magas HHH tanulói arányú általános iskolákban épült leginkább az önálló feldolgozásra, és nem az online oktatásra, vagy az online konzultációkra.⁵⁸ Hasonlóan, a pedagógusok megítélése szerint a nagyon magas HHH tanulói arányú általános iskolákban tanuló diákoknak nagyobb arányban okozott gondot a távoktatásban való részvétel, megfelelő digitális eszközellátottság hiányában.⁵⁹ Bár a COVID-19-járvány miatti iskolai lezárások és a digitális átállás mindenki számára okozott tanulási veszteségeket, ezek a hátrányos helyzetű tanulók esetében jóval jelentősebbek. Ez az összefüggés, amely minden vizsgált szempont alapján a halmozottan hátrányos helyzetű tanulókat negatívan érintette, egyszerre erősít rá a létező egyenlőtlenségekre, illetve növeli a teljesítménybeli különbségeket is, ahogyan ez az OECD-országok összehasonlító elemzéséből is visszaköszönt.⁶⁰

A tanulói teljesítmény vizsgálata rámutatott az iskolabezárásoknak a távolléti oktatás ellenére regisztrált tudásvesztési hatásaira,⁶¹ amelyek hónapokban mérhetőek, és amelyek az iskolakezdők és az alsó tagozatosok körében erőteljesebbek, illetve még kedvezőtlenebbek a hátrányos helyzetű tanulók esetében, akik számára közel egy tanévnyi veszteséget jelent.⁶² Ezeknek a veszteségeknek nem csak rövidtávon, hanem hosszútávon is – a teljes életpályára – meghatározó hatása lehet, amennyiben nem történik meg a tanulási veszteségek pótlása.⁶³

A tanulóknak a digitális oktatásra való felkészültségére reflektál az az elemzés is, amely a korábbi európai felmérések⁶⁴ adatai alapján vizsgálta meg Magyarország digitális felkészültségét az oktatás terén – a tanulók, az iskolák és a tanárok digitális felkészültségét –, rámutatva a magyarországi hiatusokra.⁶⁵ A tanulmány kiemeli a járványnak a tanulók szociális készségeire és mentális egészségre gyakorolt hosszabb távú hatásait, illetve kihangsúlyozza az oktatási egyenlőtlenségek

⁵⁷ Holb et al., 2022. 117–118.

⁵⁸ Holb et al., 2022. 118–120.

⁵⁹ Holb et al., 2022. 122–124.

⁶⁰ OECD, 2021

⁶¹ Hermann Zoltán – Molnár Gyöngyvér: A koronavírus-járvány okozta rendkívüli oktatási helyzet hatása a tanulói teljesítményekre. In: Horn Dániel – Bartal Anna Mária (szerk.): *Fehér könyv a COVID-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. ELKH-KRTK, 2022. 130-137.; Hermann Zoltán – Horn Dániel – Varga Júlia – Varga Kinga: Távoktatás a koronavírus járvány idején. In: *Munkaerőpiaci tükrök, 2020*. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, ELKH, 2021. 224–232.

⁶² Hermann-Molnár, 2022.

⁶³ Hermann-Molnár, 2022.

⁶⁴ OECD, 2019.

⁶⁵ Lannert Judit: A pandémia miatti iskolabezárások és a digitális oktatás hatása a tanulók felkészültségére a közoktatásban és a felsőoktatásban. In: Kolosi Tamás – Szelényi Iván – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Ríport 2022*. Budapest: TÁRKI, 2022.

elmélyülését a távoktatás időszakában, mely a hátrányos helyzetű gyermekek jóval kedvezőtlenebb szülői és technikai erőforrásaiból adódtak – amelyeket megfelelő szakpolitikai döntésekkel és jógyakorlatokkal kompenzálni lehetne.⁶⁶

Összegzés

Áttekintésünkben a COVID-19-járványnak az oktatásra gyakorolt hatását jártuk körül, a hátrányos helyzetű gyermekekre fókuszálva. A pandémiás iskolabezárásoknak, a szinte azonnali távoktatásra való átállás ellenére, számos negatív hatása volt a tanulási veszteségekre, az évismétlésekre, az iskolai lemorzsolódásra, ugyanakkor a tanulók érzelmi-mentális jóllétére vonatkozóan is. A digitális oktatásra való áttérés sikeressége, az iskolák és pedagógusok digitális felkészültsége és kompetenciái mellett nagymértékben függött az otthoni feltételektől: a szülők tanulástámogatásától, a tanulási környezettől (csendes hely, saját íróasztal stb.), a digitális eszközellátottságtól, illetve az otthoni stressztől. Az európai összehasonlító elemzések rendre kihangsúlyozták az oktatási esélyegyenlőtlenségek elmélyülését, a teljesítménybeli különbségek növekedését, mivel a hátrányos helyzetű gyermekek kitettsége és sebezhetősége ezen szempontokból sokkal erőteljesebb volt.⁶⁷ Európai összehasonlításban Magyarország az oktatási méltányosság és az egyenlőtlenségek vonatkozásában a magas kockázatú országok közé tartozik, és a COVID-19 alatti lezárások szempontjából pedig az azokat hosszabb ideig fenntartó országok közé, amely tovább mélyítette a tanulási veszteségeket. Áttekintésünk az alsó tagozatos általános iskolásokra koncentrált, mivel ők a COVID-19-es lezárások által legnegatívabban érintett iskolás korosztály, de meg kell említenünk a szakiskolákat is, hiszen mind az európai összehasonlító elemzések, mind a magyarországi átfogó felmérések kitértek a szakiskolák kedvezőtlen helyzetére is mint az oktatási egyenlőtlenségek egyik terepére.⁶⁸

A tanulási veszteségek a magyarországi hátrányos helyzetű gyermekek esetében számszerűsítve közel egy tanévnyi veszteséget jelentenek,⁶⁹ amelyeknek hosszú távú, a teljes életpályára is kiható következményei lehetnek, amennyiben nem történnek megfelelő közpolitikai beavatkozások, célzott támogatások, a jógyakorlatoknak és szakmai ajánlásoknak a figyelembevételével.

A legfrissebb OECD felmérés adatai ilyen szempontból is aggasztóak, a közoktatásra fordított magyarországi támogatás a pandémia után is messze elmarad az

⁶⁶ Lannert, 2022.

⁶⁷ Di Pietro et al., 2020.; OECD, 2021.

⁶⁸ Di Pietro et al., 2020.; OECD, 2021.; Blaskó et al., 2022.; Holb et al., 2022.

⁶⁹ Hermann-Molnár, 2022.

európai átlagtól, az adatokból az egyenlőtlenségek további növekedése és az oktatási méltányosság nagymértékű sérülékenysége mutatkozik meg.⁷⁰

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Agostinelli, Francesco – Doepke, Matthias – Sorrenti, Giuseppe – Zilibotti, Fabrizio: *When the Great Equalizer Shuts Down: Schools, Peers, and Parents in Pandemic Times*. Cambridge: National Bureau of Economic Research. Working Paper 28264, 2020.
- Andrew, Alison – Cattan, Sarah – Costa Dias, Monica – Farquharson, Christine – Kraftman, Lucy – Krutikova, Sonya – Phimister, Angus – Sevilla, Almudena: Inequalities in Children’s Experiences of Home Learning during the COVID-19 Lockdown in England. *Fisc Stud*, Sep;41(3), 2020. 653–683. DOI: 10.1111/1475-5890.12240.
- Belot, Michele – James, Jonathan: Healthy school meals and educational outcomes. *Journal of Health Economics*, 30(3), 2011. 489–504. DOI: 10.1016/j.jhealeco.2011.02.003.
- Berezki, Enikő Orsolya: A kreativitás fejlesztése digitális eszközökkel támogatott tanulási környezetben: Mit üzennek a kutatások az osztályterem számára és mikor hallgatnak? *Iskolakultúra*, 2019/4-5. 50–70. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.4-5.50>.
- Biagi, Federico – Loi, Massimo: Measuring ICT use and learning outcomes: evidence from recent econometric studies. *European Journal of Education*, 48(1), 2013. 28–42. DOI: <https://doi.org/10.1111/ejed.12016>.
- Blaskó, Zsuzsa – Costa, Patricia da – Schnepf, Syke V.: Learning losses and educational inequalities in Europe: Mapping the potential consequences of the COVID-19 crisis. *Journal of European Social Policy*, 32(4), 2022. 361–375. DOI: <https://doi.org/10.1177/09589287221091687>.
- Cachia, Romina – Velicu, Anca – Chaudron, Stephan – Di Gioia, Rosanna – Vuorikari, Riina: *Emergency remote schooling during COVID-19. A closer look at European families*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. DOI:10.2760/613798.
- Dávid Beáta – Szabó Tünde – Huszti Éva – Bukovics István: A COVID-19 járvány hatása a leghátrányosabb helyzetű településeken élők mindennapjaira: ahogy a hátrányos helyzetűek és a szociális szolgáltatásokat nyújtók látják. *Scientia et Securitas*, 2021/3. DOI: <https://doi.org/10.1556/112.2021.00061>.

⁷⁰ OECD: *Education at a Glance 2023*. OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1787/e13bef63-en>.

- Di Pietro, Giorgio – Biagi, Frederico – Costa, Patricia da – Karpinski, Zbigniew – Mazza, Jacopo: *The Likely Impact of COVID-19 on Education: Reflections Based on the Existing Literature and Recent International Datasets*, JRC Technical Report. Ispra: European Commission, Joint Research Centre Publications, 2020. DOI: 10.2760/126686.
- Downey, Douglas – Von Hippel, Paul – Broh, Beckett: Are schools the great equalizer? Cognitive inequality during the summer months and the school year. *American Sociological Review*, 69, 2004. 613–635. DOI: <https://doi.org/10.1177/000312240406900501>.
- Downey, Douglas – Yoon, Aimee – Martin, Elizabeth: Schools and Inequality: Implications from Seasonal Comparison Research. In: Schneider B. (eds.): *Handbook of the Sociology of Education in the 21st Century. Handbooks of Sociology and Social Research*. Springer, Cham. 2018.
- Eurochild: *Growing up in Lockdown: Europe's Children in the Age of COVID-19, 2020 Eurochild Report*. Brussels: Eurochild. 2020.
- European Commission / EACEA / Eurydice: *Teaching and learning in schools in Europe during the COVID-19 pandemic*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.
- Feischmidt Margit: Segítség és felelősség: a társadalmi szolidaritás formái, motívációi és vágyott hatásai a COVID-19 járvány idején. *Regio*, 2021/2. 73–104. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v29i2.73>.
- Fekete Mariann: Digitális átállás – az első hét tapasztalatai. *Iskolakultúra*, 2020/9. 77–95. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.9.77>.
- Fekete Tamás – Porkoláb Ádám: Karanténpedagógia a magyar közoktatásban: A digitális oktatásra történő átállás eddigi tapasztalatairól. *Iskolakultúra*, 2020/9. 96–112. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.9.96>
- Ferge Zsuzsa: *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- Ferge Zsuzsa: *Magyar társadalom- és szociálpolitika, 1990–2015*. Budapest: Osiris Kiadó, 2017.
- Fodor Éva – Gregor Anikó – Koltai Júlia – Kováts Eszter: *Az egyenlőtlenségek alakulása a koronajárvány idején Magyarországon*. Friedrich- Ebert-Stiftung, 2020. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/16606.pdf> (Letöltés ideje: 2023. február 16.)
- Fuchs-Schündeln, Nicola – Krueger Dirk – Ludwig Alexander – Popova, Irina: *The Long-Term Distributional and Welfare Effects of Covid-19 School Closures*, NBER Working Paper Series No. 27773. Cambridge: National Bureau of Economic Research. 2020. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w27773/w27773.pdf (Letöltés ideje: 2023. február 16.)
- Grewenig, Elisabeth – Lergetporer, Philipp – Werner, Katharina – Woessmann, Ludger – Zierow, Larissa: Covid-19 and Educational Inequality: How School

- Closures Affect Low- and High-Achieving Students. *IZA Discussion Paper*, No. 13820, 2020. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3722400>.
- Gyetzvai Viktor: *Felmérés a 2020-as távoktatásról. Összefoglaló elemzés*. Alapítvány a Diákközpontú oktatásért, 2020. https://diakparlament.hu/wp/wordpress/wp-content/uploads/2020/11/Felmeres-a-tavoktatasrol_ADOM-Diakmozgalom.pdf (Letöltés ideje: 2023. február 16.)
- Hanuschek, Eric – Woessmann, Ludger: *The Economic Impacts of Learning Losses*. Paris: OECD. 2020. <https://www.oecd.org/education/The-economic-impacts-of-coronavirus-covid-19-learning-losses.pdf> (Letöltés ideje: 2023. február 16.)
- Hermann Zoltán – Horn Dániel – Varga Júlia – Varga Kinga: Távoktatás a koronavírus járvány idején. In: *Munkaerőpiaci tükrök*, 2020. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, ELKH, 2021. 224–232.
- Hermann Zoltán – Molnár Gyöngyvér: A koronavírus-járvány okozta rendkívüli oktatási helyzet hatása a tanulói teljesítményekre. In: Horn Dániel – Bartal Anna Mária (szerk.): *Fehér könyv a COVID-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. ELKH-KRTRK, 2022. 130–137.
- Holb Éva – Khayouti Sára – Kisfalusi Dorottya – Messing Vera – Varga Kinga – Varga Júlia: A távolléti oktatás időtartama, az iskolák, pedagógusok és diákok felkészültsége, tanulási elmaradás a pedagógusok véleménye szerint. In: Horn Dániel – Bartal Anna Mária (szerk.): *Fehér könyv a COVID-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. ELKH-KRTRK, 2022. 108–129.
- Horn Dániel – Bartal Anna Mária (szerk.): *Fehér könyv a COVID-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. ELKH-KRTRK, 2022.
- Jakab György: ISKOLA - járvány idején (1. rész). *Iskolakultúra*, 2020/9. 64–76. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.9.64>.
- Kende Ágnes – Szalai Júlia: Pathways to early school leaving in Hungary. Ethnicised inequalities in education and the case of Roma youth. In: Van Praag, L. – Nouwen, W. – Van Caudenberg, R. – Clycq, N. – Timmerman, C. (eds.), *Comparative Perspectives on Early School Leaving in the European Union*. Routledge, 2018. 31–44.
- Kende Ágnes – Messing Vera – Fejes József Balázs: Hátrányos helyzetű tanulók digitális oktatása a koronavírus okozta iskolabezárás idején. *Iskolakultúra*, 2021/2. 76–97. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.76>.
- Lannert Judit: A pandémia miatti iskolabezárások és a digitális oktatás hatása a tanulók felkészültségére a közoktatásban és a felsőoktatásban. In: Kolosi Tamás – Szelényi Iván – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 2022.
- Messing Vera: Differentiation in the making: Consequences of school segregation of Roma in the Czech Republic, Hungary, and Slovakia. *European Education*, 49(1), 2017. 89–103. DOI: 10.1080/10564934.2017.1280336.

- Molnár Gyöngyvér – Hódi Ágnes – Ökördi Réka – Mokri Dóra: A koronavírus-járvány okozta rendkívüli oktatási helyzet hatása 2-8. évfolyamos diákok tudás- és képességszintjére az olvasásszövegértés, a matematika és a természettudományok területén. *Iskolakultúra*, 2021/2. 3–22. DOI: <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.3>.
- Németh Szilvia – Rajnai Richárd – Cziboly Ádám – Bethlenfalvy Ádám: A karanténoktatás tapasztalatai szegregátumban és azon kívül: 18 tanulói és szülői fókuszcsoportos beszélgetés alapján. *Iskolakultúra*, 2021/6. 17–34. DOI: [10.14232/ISKKULT.2021.06.17](https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.06.17).
- Németh Szilvia: Hántód: iskolaotthon vagy tanulószoba? A korai osztályba sorolás hatása a tanulói életútra. *Regio*, 2022/2. 12–40. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i2.12>.
- Neumann Eszter: Társadalmi szolidaritás és otthonoktatás a koronavírus első hullámában. *Regio*, 2021/2. 105–129. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v29i2.105>.
- Neumann Eszter: Az iskolai és a családi értékrend konfliktusában felőrlődő iskola. Esettanulmány a szatmárpópai iskoláról., *Regio*, 2022/2. 68–92. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i2.67>.
- OECD: *PISA 2018 Results (Volume II): Where All Students Can Succeed*. Paris: OECD, 2019.
- OECD, *PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education*. Paris: PISA, OECD Publishing, 2023. 44. DOI: <https://doi.org/10.1787/53f23881>
- OECD: *The State of Global Education. 18 Months into the Pandemic*. September, 2021.
- OECD: *Education at a Glance 2023*. OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2023. DOI: <https://doi.org/10.1787/e13bef63-en>.
- Paechter, Manuela – Luttenberger, Silke – Macher, Daniel – Berding, Florian – Papousek, Ilona – Weiss, Elisabeth – Fink, Andreas: The effects of nine-week summer vacation: losses in mathematics and gains in reading. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 11(6): 2015. 1399–1413. DOI: <https://doi.org/10.12973/eurasia.2015.1397a>.
- Papp Z. Attila – Neumann Eszter: The Education of the Roma and Educational Resilience in Hungary. In: Manuela Mendes - Olga Magano – Toma Stefania (eds.): *Social and Economic Vulnerability of Roma People. Key Factors for the Success and Continuity of Schooling Level*. Springer, 2020.
- Papp Z. Attila: A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.), *Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Argumentum, 2011. 224–267.

- Papp Z. Attila: Reziliencia távolról és közelről. *Regio*, 2022/2. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i2.5>.
- Papp Z. Attila: Közösségi és iskolai reziliencia hiánya: siker és sikertelenség együttjárása Atelepen. *Regio*, 2022/2. 41–67. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i2.41>.
- Patakfalvi-Czirják Ágnes – Papp Z. Attila – Neumann Eszter: Az iskola nem sziget. Oktatási és társadalmi reziliencia multietnikus környezetben. *EDUCATIO*, 2018/3. 474–480. DOI: 10.1556/2063.27.2018.3.9.
- Radó Péter: Social selection in education: the wider context of the segregation of Roma pupils in Hungary. *CPS Working Paper Series*, Vol. 4. 2020. <https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/pub-lication/3258/cps-working-paper-educ-social-selec-tion-education-hungary-2020.pdf> (Letöltés ideje: 2023. február 16.)
- Sikora, Joanna – Evans, Mariah – Kelley, Jonathan: Scholarly culture: how books in adolescence enhance adult literacy, numeracy and technology skills in 31 societies. *Social Science Research*, 77: 2019. 1–15. DOI: 10.1016/j.ssresearch.2018.10.003.
- Schult, Johannes – Mahler, Nicole – Fauth, Benjamin – Lindner, Marlit: Did students learn less during the COVID-19 pandemic? Reading and mathematics competencies before and after the first pandemic wave. *PsyArXiv*, 2021. DOI: <https://doi.org/10.1080/09243453.2022.2061014>.
- Szilveszter Áron – Kassai Réka – Takács Zsófia – Futó Judit: Az otthoni tanulás sikerességét bejósoló tényezők a Covid–19 okozta vészhelyzet miatt kialakított digitális munkarendben eltérő szocioökonómiai helyzetű családok esetében. *Educatio*, 2021/1. 88–102. DOI: 10.1556/2063.30.2021.1.7.
- UNESCO: *Education: From disruption to recovery*. 2020a. <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse> (Letöltés ideje: 2023. február 16.)
- UNESCO: *Build back better: Education must change after COVID-19 to meet the climate crisis*. 2020b. <https://en.unesco.org/news/build-back-better-education-must-change-after-covid-19-meet-climate-crisis> (Letöltés ideje: 2023. február 16.)
- Varga, Júlia: A COVID-19-járvány hatása az oktatásra. In: Horn Dániel – Bartal Anna Mária (szerk.) *Fehér könyv a COVID-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. ELKH-KRTEK, 2022. 105–108.
- Zolnay János: Oktatási kvázi piac és kistérség: esettanulmány Köményről. *Regio*, 2022/2. 93–115. DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i2.93>.